

PVNICA GRANATVM: EL FRUIT DE LA MEDITERRÀNIA

PERE VILLALBA

Departament de Filologia Clàssica, Universitat Aut noma de Barcelona

PRESENTACIÓ

La Mediterrània se significa per uns trets característics, variats i concrets alhora, que li donen una personalitat. En el camp de la flora, també es caracteritza, i voldria que, en aquest apunt que ara presento, el pi, les violetes, el magraner i l'ametller centressin la nostra atenció en tant que característiques biològiques d'aquesta mar peculiar, coneguda també com la «mar culta, o portadora de cultura», o bé, segons el meu punt de vista, com a xarxa de connexió d'un mínim de set cultures, en contínua interrelació des de l'antiguitat m s remota.

El tema que aquí és planteja és molt ric; per ordre d'aparició tenim els temes següents: origen comú dels déus i dels éssers humans; relacions incestuoses; hermafroditisme; autocastraci  per motius religiosos; partenogènesi; homosexualisme. Sens dubte, tot aquest mite no és més que una caixa de ressonància de creences molt més primitives sobre la fertilitat de la terra i dels humans, alhora que sintetitza alguns tics psicològics i costums biològics, o bé realitats monstruoses de la naturalesa, la qual no deixa de tenir la possibilitat d'equivocar-se o de seguir pautes imprevisibles per la l gica humana, o de variar les seves lleis o d'incomplir-les, o bé d'indefinir-se, a voltes.

El magraner (*Punica granatum* L.) té en grec una denominació que l'emparenta amb el verb que significa «fluir», per tant voldria dir «fruita que es desfà», mentre que una altra indicaria la seva provinença de la Cúria o de la Frígia.

En llatí, *malum granatum* (Plini, *Nat. Hist.* 13,90; Columel la 12,41; Macrobii, *Sat.* 7,6,13) o *granatum* (Plini, *Nat. Hist.* 13,112; Columel la 12,44) significa una poma amb moltes llavors. La forma *malum punicum* ha fet pensar que els romans reberen el conreu del magraner de l' frica, o bé que es refereix al color de porpra (*puniceum*) dels seus grans.

El magraner  s de la família de les punic cies, emparentada amb la de les mirt cies; és un arbust que es pot convertir en arbre. Els estudiosos es

divideixen a l'hora d'assignar-li el seu origen geogràfic: els uns diuen si ve de l'antiga Síria-Palestina, mentre que d'altres fan notar que, provinent de Síria o del nord d'Àfrica, arribà a Grècia, i el seu radi d'expansió s'estendria fins a l'Himàlaia. Per a Plini, el magraner floreix a final de la primavera, entre la florida del llorer i del xiprer, per una banda, i la de la figuera, per l'altra.

INTRODUCCIÓ AL MITE

Amb la documentació escrita a la mà, ens trobem davant un mite¹ complex, que resulta una mena de conte oriental, provinent de la ciutat frígia de Pessinunt. Aquest mite forma part de la literatura etiològica, ja que en ell s'intenta explicar i justificar els orígens del culte a Attis, company de Cíbele, la gran deessa de Frígia, anomenada «Mare dels Déus» o «Magna Mater/Gran Mare».

Un fet, doncs, religiós, que, per mitjà dels seus nombrosos protagonistes, i enmig de les diverses facetes que pot presentar la biologia (hermafroditisme, homosexualitat en pugna amb les normes socials, tant les divines com les humanes), connecta amb els arbres, alhora que intenta congraciarse el sagrat i el profà, la vida i la mort, en aquest perenne i casual néixer/morir/néixer adherit a la pròpia vida.

A Pessinunt, a la frontera entre Frígia i Galàcia, a l'actual Turquia, es trobava el temple de la deessa Cíbele, bastit a la part alta de la vall del riu Sangari. Les ruïnes de Pessinunt mostren que els grans edificis (teatre i el possible temple de Cíbele) eren construïts en pedra.

Pessinunt desenvolupà un esplèndid comerç tèxtil, que celebrava una fira anual en temps de primavera; el seu desenvolupament es degué a l'arribada dels celtes/gals a començament del segle III aC. El gals, doncs, hi establiren un règim teocràtic, monàrquico-sacerdotal.

Pessinunt i la seva zona és, segons sembla, rica en pedra. La pedra, doncs, de Pessinunt adquirí amb el temps un caràcter fetitxista, d'aquí que el mite es recreï en la importància de les seves pedres. És més, la Magna Mater o Cíbele era encarnada en una pedra. Fins i tot l'anomenada «pedra negra», un meteorit, fou portada a Roma l'any 204 aC per decret del Senat romà; s'erigí un temple al Palatí en honor de Cíbele.

El culte de Cíbele era de caire orgiàstic, i a Roma perdurà fins al baix Imperi.

¹ El mite objecte d'aquest estudi ha estat transmès per Arnobi, un apòlogista cristià del segle IV oriünd de Sicca, a l'Àfrica Proconsular (sant Jeroni, *Vir. ill.* 79), on era professor de retòrica durant el regnat de l'emperador Dioclecià (284–305). En voler-se convertir al cristianisme, escriví set llibres, *Adversus nationes*, contra els pagans, basant-se en el *De rerum natura* de Lucreci, en el *Protrèptic als Hel·lens* de Climent d'Alexandria (s. II), i en una obra de mitologia del neoplàtonic Corneli Labeó (s. III). L'autor, doncs, hi recull molts mites clàssics, els explica, per tal de refutar-los i demostrar-ne la seva inutilitat.

Cíbele és representada cenyida amb una corona formada per torres, sobre un carro portat per lleons.

La dinastia sacerdotal que regnava a Pessinunt i administrava el culte a la deessa Cíbele era coneguda amb el nom de «Gals», en atenció als seus orígens històrics.

EL MITE

Les fonts²

En [els escrits] Timoteu, un teòleg conegut entre els teòlegs, i en els d'altres barons igualment doctes, es troba, sobre la Magna Mare³ dels Déus i sobre el seu culte, l'origen següent, extret dels llibres més recòndits de les antiguitats i dels misteris més secrets, tal com ell escriu i insinua.

El discurs mític

L'espai. Als límits de la Frígia, regió d'una desolació desconeguda arreu, hi ha, diu Timoteu, una penya⁴ especial, de nom Agde⁵, anomenada així pels indígenes d'aquesta regió.

La deessa Mare dels Déus. Les pedres arrencades⁶ d'aquesta penya, segons que ho havia manat Temis⁷ en una profecia, Deucalió⁸ les llança sobre l'orbe buit de mortals encara, i el mateix féu Pirra; d'elles, també aquesta que hom anomena Magna Mare fou

Un mite de característiques semblants a aquest fou transmès pel periegeta Pausànias (s. II; 7,17,11), amb menys detalls, però en ell el que es produeix és el naixement d'un ametller, no la d'un magraner.

Aquest mite, doncs, té una transmissió molt tardana i conserva l'ambigüitat. Sobre els cultes a Attis, la literatura secundària és molt abundant.

² He utilitzat l'edició crítica de Concetto Marchesi, *Arnobii Aduersus nationes*, libri VII, Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum, V,5-7.

³ És a dir, Cíbele, que assumeix els cultes antics de la fertilitat, en un període en què l'element masculí no era considerat en els plans de la reproducció.

⁴ Aquesta penya, *petra* en l'original llatí, podria tractar-se, en realitat, d'un meteorit, entorn del qual es formaria el culte a Attis.

⁵ Sobrenom de Cíbele, Mare dels Déus.

⁶ És a dir, d'Agde, la penya/deessa Cíbele, de la qual naixerien els éssers humans, sempre a partir de pedres seves/ossos.

⁷ Deessa personificació de les lleis eternes, de la Justícia, esposa i consellera de Júpiter, i mare de les tres Parques, filadores del destí humà. Temis ensenyà a Apol·lo l'art d'endevinar. Només Èsquil la considera mare de Prometeu (*Prom.* 18). Posseïa oracles abans que aquest déu, d'aquí que Arnobi digui que Temis, per mitjà del seu oracle, els manà que tiressin les pedres/ossos, al·ludint així al caràcter ambigu d'aquestes comunicacions entre déus i humans.

⁸ Fill de Prometeu, casat amb Pirra, filla de Pandora (la primera dona). Zeus, per destruir la raça dels viciosos homes de l'edat de bronze, produí un diluvi, però salvà Deucalió i Pirra. Després del diluvi, la terra quedà buida d'éssers humans; aleshores els dos supervivents suplicaren a Júpiter que els donés companys; el déu els digué que llancessin, per damunt de les

formada⁹ i animada per voluntat divina juntament amb les altres pedres.

Intervenció de Júpiter. Una vegada, mentre la Magna Mare estava lliurada al descans i a la son al cim mateix de la roca, Júpiter la cobejà amb incestuoses¹⁰ voluptats, però com que no pogué aconseguir allò que s'havia promès tot i haver-hi lluitat llarg temps, vessà, vençut a la fi, la seva lascívia sobre la roca¹¹.

Acdestis¹², hermafrodita. D'això la roca va concebre, i abans del desè mes, enmig de moltíssims brams de dolor, neix Acdestis, anomenat així del nom de la seva mare.

Aquest xicot tenia una força invencible i una ferotgia d'esperit intractable, i una libido insana i furiosa, i era d'ambdós sexes¹³.

Quan la fúria s'apoderava d'ell, la ferotgia del seu esperit devastava i causava destruccions arreu on el duia: no respectava ni els Déus, ni els homes, i es pensava que fora d'ell la terra, el cel i les estrelles no contenien res més potent.

L'assemblea dels Déus

Quan, en una assemblea dels Déus, es va preguntar una i altra vegada de quina manera es podia debilitar o reprimir l'audàcia d'aquell ésser, Liber¹⁴ assumí, mentre la resta de Déus no feia més que dubtar, la responsabilitat d'aquesta proposició.

Dionís/Líber/Bacus. Líber va encendre amb la vigorosa potència del vi pur una font d'aigua, coneguda per aquell jove, on solia apaivagar el seu ardor i la xardor de la set, excitada pel joc i per les caceres.

seves espatles, els ossos de la seva mare. Pirra s'espantà, però Deucalió comprengué que es tractava de pedres, els ossos de la Terra, mare universal. Les pedres llançades per Pirra es convertien en dones; les de Deucalió, en homes.

⁹ El mite sembla voler dir que la Magna Mare va néixer també de la gran penya com els altres éssers vius, és a dir, d'Agde, anomenada posteriorment Cíbele, que és la mateixa Magna Mater; ens trobem, doncs, davant per davant de la teoria de la partenogènesi: la deessa Terra produeix per ella mateixa, sense concurs de l'element masculí. Queda, doncs, personificada la penya en Cíbele.

¹⁰ Incestuoses, perquè Zeus/Júpiter, déu de la segona generació dels olímpics, era fill de la deessa Magna Mare, és a dir, de Gea/Rea i de Cronos.

¹¹ És a dir, deixa caure el seu semen sobre Agde, i la penya/Cíbele/Magna Mater queda en prenyes.

¹² En grec, Àgdistis (Agdistis).

¹³ És a dir, Agdestis és un hermafrodita. Com el seu mateix nom indica, Hermafrodit fou un bellíssim fill d'Hermes i Afrodita, d'un sol sexe al principi. La nimfa Salmacis s'enamorà del jove, l'abraçà tot invocant als déus perquè no la separessin mai més d'ell: d'aquí naixé un nou ésser amb els dos sexes.

¹⁴ «Líber» és un sobrenom llatí de Dionís «el lliberador», amb qui fou identificat. De fet, però, Dionís, «el nascut dues vegades», l'una de la seva mare Semele (la Lluna) als sis mesos, i la segona de la cuixa del seu pare Zeus on l'havia transplantat, en morir la mare, significa «el déu de la muntanya Nisa», situada a diversos indrets de culte. Dionís/Líber no és un simple nom; és tota una metafísica religiosa: déu del vi, amic de la deessa Cíbele de Frígia, estada a l'Índia, déu de la mística i dels encanteris, déu de la inspiració poètica, muntat en un carro tirat per panteres i adornat amb pàmpols i heures és escortat per silens, sàtirs i per les bancants, i també per Priap, tots ells conceptes, símbols i personificacions de les forces productores de la terra.

La prova. En el moment en què la Necessitat¹⁵ l'empeny, Acdestis hi acut a beure aigua, pren sense moderació la beguda de les vetes badades [de la pedra]. Passa que, cosa ben insòlita, Acdestis s'enfonsa vençut [pel vi] en un sopor profund.

Líber posa mans al seu parany: lliga a un peu l'extrem del llaç fet d'unes cerres teixides amb molta traça, mentre que el jove es lliga l'altre extrem als seus genitals.

Quan la força del vi s'hagué esfumat, el jove es precipita amb el seu ímpetu i, estrenyent el peu els nusos, ell mateix es priva amb les seves pròpies forces d'aquell sexe pel qual havia estat home.

El malum punicum

Com a conseqüència de l'escissió de les parts, fluí molta sang; la terra les¹⁶ rep i absorbeix la sang: neix tot seguit, d'aquestes parts, un magraner amb fruits.

Ampliació del mite: Nana i Attis

Nana, filla del rei Sangari o d'un riu, contemplant la bellesa de l'arbre, n'arrenca uns fruits meravellada i els posa en la seva sina: ocorre que ella queda prenyada de l'arbre.

Son pare la tanca com si es tractés d'una viciosa i té cura que mori d'inèdia. Amb fruits i altres menges és alimentada per la Mare dels Déus¹⁷.

Nana dona a llum un infant, però Sangari mana que l'exposin: no sé qui el va trobar, però el pren, el nodreix amb llet de boc¹⁸, i, o bé perquè la Lídia anomena així la gent d'aspecte bonic, o bé perquè els frigis anomenen els bocs «àttags» en les seves parles, va sortir d'aquí el nom d'Attis com tret a sorts.

Attis, l'estimava d'una manera particular la Mare dels Déus¹⁹, perquè havia resultat extraordinàriament formós.

Dionís/Liber, doncs, anomenat també «Bacus», és el déu de les «bacanals», en les quals el poble, i especialment les dones, entraven en un deliri místic recurrent les contrades i proferint crits rituals, és a dir, «fent la bacant». Davallà encara Dionís als inferns per a ressuscitar la seva mare; ho aconseguí, i a canvi regalà al déu Hades la seva planta predilecta, la murtra, d'aquí que els iniciats en els misteris dionisiacs es coronin amb murtra. En les processons d'aquest déu, els participants evocaven per mitjà de màscares els genis de la fecunditat, la qual cosa acabà per impulsar cap a unes representacions més regulars, és a dir, cap al teatre, del qual Dionís és el president.

¹⁵ És la personificació de l'obligació absoluta imposada pel Destí, és filla de Cronos i de la Justícia; els seus fills són l'Èter, el Caos i l'Èreb (= inferns).

¹⁶ "les rep i absorbeix la sang" assenyalava un estadi cultural més avançat, car aquesta expressió suposa la intervenció de l'element femení, «la terra», i de l'element masculí «sang» (= semen). Diu «sang», en tant que els grans del magraner són vermells, però actuen igualment com a fertilitzadors, tal com es pot veure en la historietat de Nana que ara introduirà el mitògraf.

¹⁷ És a dir, per Cíbele, la mare d'Acdestis.

¹⁸ Símbol de la força sexual, i animal simbòlic en la religió dionisiaca. En aquest estadi, queda ben definit el paper de l'actuació masculina en el procés reproductor.

¹⁹ És a dir, Cíbele, la seva àvia natural, que l'havia fet guardià del seu temple, però li imposà l'obligació de mantenir-se verge per a ella: possessió femenina i maternal, i actuació incestuosa

L'amor incestuós/homosexual

L'estimava també Acdestis²⁰, car el noi era un company encantador per a un adult, i portant-lo per on només ell podia a través de selves boscoses, el venç amb afalacs menys rectes i fent-li molts regals d'animals, que l'infant Attis primer deia amb orgull que eren fruit del seu esforç i treball; després, un cop s'hagué saturat de vi, confessa que és estimat per Acdestis i que és honorat per ell amb regals trets dels boscos; d'aquí que, sumit en el seu vi, que traeix tot silenci, [declara que] és un sacrilegi²¹ que el que és sant es barregi amb les coses pol·luides.

El remei a l'incest. Aleshores, el rei Midas²² de Pessinunt, desitjós d'allunyar el noi de tan infame unió, destina la seva filla al seu matrimoni, i, perquè cap pervers no interrompi les festes nupcials, ordena tancar la ciutat.

La Mare dels Déus, sabent el veritable destí del jovecell i que, mentre visqués entre els humans, Attis estaria salvat tan de temps com estigués deslligat dels llaços matrimonials, per tal que no passés cap desgràcia, entra dins la ciutat tancada aixecant-ne les muralles amb el seu cap, el qual per aquest fet començà a tenir torres²³.

De sobte, Acdestis es fa present a la festa; la ira del jove, arrabassat fora de si i inclinat cap al desig de l'esposa, provoca el furor i la bogeria de tots els convidats a les noces²⁴. Els frigis criden esfereïts «adorem, adorem!».

La solució del mite. La filla de la concubina del sacerdot gal²⁵ es talla les mames.

en tant que la natura és incestuosa. Attis no ho complí, i Cíbele el tornà boig, el qual es va castrar. Admès així novament Attis al servei de Cíbele, l'acompanyava en el seu carro (Ovidi, *Fast.* 4,223 ss.). Es comprendrà, doncs, que els sacerdots, els "gals", en atenció al gest d'Attis, tinguessin una castració ritual, tot d'acord amb aquell exemple del primer servidor i amant de Cíbele.

²⁰ Acdestis és ara del gènere femení, car s'ha tallat els òrgans masculins; amb tot, l'autor continua tractant-lo com si fos de gènere masculí. Observi's l'ambigüitat constant del mite: podríem dir, que Acdestis és el pare, pels seus antics atributs masculins, d'Attis, però que ara l'estima en tant que és dona; però això el mitògraf sembla voler-ho ignorar, i així pot assenyalar un grau d'homosexualitat masculina, car Acdestis continua semblant un home als ulls dels altres; d'aquí, la reacció del rei Midas per tal de subsanar la pretesa homosexualitat.

²¹ És a dir, que és "sacer" (= sagrat), en tant que, pol·lucionat per les seves relacions ignominioses amb Acdestis, ha d'ésser consagrat als déus per a expiació de la seva culpa. Per tant, aquí Attis vaticina la seva mort expiatòria. El mite així ho recollirà.

²² Es referix al Midas frigi de la mitologia, un esperit dels boscos, que, al peu del mont Bèrmion, tenia jardins de roses, en els quals trobà el vell Silè (Heròdot 8,138). Midas representà el poder, la riquesa (tot el que tocava es convertia en or) i la saviesa; inventà la flauta de Pan. El seu culte el presenta com a fill de Cíbele i com a fundador del temple de la deessa a Pessinunt (Diodor, *Bibl.* 3,59).

²³ Cíbele és representada coronada amb una corona amb torres.

²⁴ Es tracta d'una cerimònia pertanyent als cultes de la fertilitat. Tot és, doncs, simbòlic. Per tant, els assistents entren en una situació orgiàstica. Recordem que el mite pretén explicar el desenvolupament d'un ritual en honor d'Attis.

²⁵ El text llatí és en aquest punt corromput. En dir «gal», es refereix als sacerdots de la deessa Cíbele —Magna Mater—, que es lliurava a les orgies rituals; aquests sacerdots patien la castració ritual, en tant que la Gran Mare procrea per si mateixa, sense concurs del baró.

Attis pren el punxó, que el mateix instigador de la bogeria portava²⁶, i ell mateix, ja ple de les Fúries²⁷, fent la bacant²⁸, agitat, es llança al final fora i sota un pi es talla els genitals dient: «Tingues, Acdestis, aquests genitals, per culpa dels quals has concitat els transtorns tan greus de les decisions de les Fúries».

La seva vida s'envola amb el flux de la sang, però la Magna Mare dels Déus recull les parts tallades i les renta; els tira terra al damunt, ja que abans eren cobertes i embolcallades amb el vestit del difunt.

Naixement de les violetes. Neixen violetes del flux de la sang, i el pi és redimit per elles: d'aquí ha nascut i ha eixit ara també el decorador i el coronador dels sagrats pins.

La verge²⁹ que havia estat núvia, que, [segons que escriu] el pontífex Valeri, es deia la, cobreix el pit del difunt amb les llanes més delicades, vessa llàgrimes juntament amb Acdestis, i es mata a si mateixa: la sang de la morta es vessa sobre les violetes purpúrees.

L'ametller. La Mare dels Déus enterra la noia, i d'allí neix un ametller que significa l'amargor de la morta. Després, transporta al seu antre el pi sota el qual Attis s'havia desfet del nom d'home i, associats els seus planys amb els d'Acdestis, colpeix i fereix el seu pit entorn el tronc de l'arbre de la difunta.

La consolació. Júpiter no accedeix a les súpliques d'Acdestis perquè Attis revisqui, cosa, tanmateix, que es podria fer per mitjà del fat sense cap dificultat: concedeix que el cos d'Attis no es podreixi, que els seus cabells creixen sempre més, que visqui el més petit dels seus dits i que només ell es mogui amb un moviment perpetu

Conclou [el pontífex Valeri] que Acdestis, satisfet amb aquestes concessions, va consagrar el cos d'Attis a Pessinunt i que el va honorar amb cerimònies anuals i amb una jerarquia sacerdotal.

4. CONCLUSIONS

L'estudi de les fonts mítiques del magraner ha portat al coneixement de les de les violetes, i tangencialment a les de l'ametller. Queda, doncs, fonamentat l'origen del magraner, escollit com a símbol d'aquest Congrés.

²⁶ És a dir, Acdestis.

²⁷ Les Fúries pertanyen al món infernal i són unes divinitats violentes; són filles de la sang emanada de la castració del déu Urà; no tenen més llei que la seva, i fins i tot els altres déus els estant sotmesos. Viuen a l'Èreb, i, quan s'apoderen d'una víctima humana, la tornen boja. Les Fúries castigen, en general, tot el que signifiqui excés o que pertorbi l'ordre social.

²⁸ És a dir, lliurat a les orgies místiques.

²⁹ Es refereix a Nana, que havia arribat a convertir-se en esposa d'Atis, però que no havia consumat el matrimoni; era, doncs, verge de cos.

El magraner no és originari de la Mediterrània occidental, sinó que hi ha estat importat, dades que ja es coneixien pels estudis històrics i per la mateixa botànica.

L'explicació mitològica col·loca el magraner en el centre d'un dels mites més rics de l'antiguitat greco-llatina, el relaciona amb els rituals orgiàstics a la recerca de la vida del més enllà i el fa descendent directe de les forces tel·lúriques en el marc d'una de les seves concepcions més arcaiques de la transmissió de la vida i de la seva reproducció.